

مبانی مالکیت فکری

محمود حکمت‌نیا

شناسنامه پژوهشی اثر

عنوان طرح نامه: مبانی مالکیت فکری

پژوهشکده: نظام‌های اسلامی، گروه علمی: فقه و حقوق، محقق: محمود حکمت‌نیا

ارزیابان علمی: جناب آقایان ابوالقاسم علی‌دوست و ناصر قربان‌نیا

موضوع اصلی: فقه و حقوق

مدت انجام تحقیق: ۱۳۸۲ الی ۱۳۸۵

مبانی مالکیت فکری

محمود حکمت نیا

ناشر: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی
لیتوگرافی، چاپ و صحافی: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی
چاپ اول: ۱۳۸۶ شمارهگان: ۱۵۰۰ نسخه
قیمت: ۵۵۰۰ تومان
شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۲۹۸۲-۰۰-۴
حق چاپ برای ناشر محفوظ است

سرشناسه: حکمت نیا، محمود

عنوان و بدیناؤر: مبانی مالکیت فکری / محمود حکمت نیا

مشخصات نشر: تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۸۶.

مشخصات ظاهری: ۳۸۸ ص.

قیمت: ۵۵۰۰۰ ریال شابک: 978-964-2982-00-4

وضعیت فهرست نویسی: فیا

پادداشت: کتابنامه: ص(۴۳۷)-۴۴۰، همچنین به صورت زیرنویس.

پادداشت: نمایه.

موضوع: مالکیت منوی.

شناسه افزوده: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

رده بندی کنگره: ۲/۸/۱/۱۳۰ K

رده بندی دیویی: ۳۴۴.۰۴۸

شماره کتابشناسی ملی: ۱۰۵۸۹۳

فهرست

پیشگفتار.....	۱۵
مقدمه.....	۱۹
۱. تبیین موضوع.....	۲۲
۲. پیشینه تحقیق.....	۲۳
۳. تعریف مسأله و بیان سؤال‌های اصلی تحقیق.....	۲۴
۴. فرضیه‌های تحقیق.....	۲۵
۵. روش تحقیق.....	۲۵
۶. سامانه پژوهش.....	۲۶
بخش اول: مفاهیم، تحولات و ماهیت مالکیت فکری.....	۲۷
فصل اول: مفاهیم.....	۲۹
گفتار اول - معنای لغوی مالکیت فکری.....	۲۹
گفتار دوم - تعریف حقوقی مالکیت فکری.....	۳۴
مبحث اول - تعریف ناظر به بُعد اقتصادی.....	۳۷
مبحث دوم - تعریف ناظر به موضوع.....	۳۸
مبحث سوم - تعریف ناظر به شخصیت پدیدآورنده.....	۳۹
مبحث چهارم - تعریف ناظر به احکام مالکیت فکری.....	۴۰
مبحث پنجم - تعریف به لحاظ اجزا و افراد پدیده فکری.....	۴۲
مبحث ششم - تحلیل و بررسی.....	۴۴
گفتار سوم - حقوق اقتصادی و حقوق اخلاقی مالکیت فکری.....	۴۶
مبحث اول - حقوق اقتصادی مالکیت فکری.....	۴۶

- ۴۷..... ۱. حقوق اقتصادی مالکیت صنعتی
- ۴۸..... الف. حق انحصاری ساخت
- ۴۹..... ب. حق انحصاری فروش
- ۴۹..... ج. حق ممانعت از واردات
- ۵۰..... ۲. حقوق اقتصادی مالکیت ادبی
- ۵۰..... الف. حق نشر و تکثیر
- ۵۲..... ب. حق ترجمه
- ۵۳..... ج. حق اقتباس و تلخیص و تبدیل
- ۵۳..... د. حق استفاده از پاداش و جایزه
- ۵۴..... ه. حق عرضه و اجرا
- ۵۴..... مبحث دوم - حقوق معنوی مالکیت فکری
- ۵۵..... ۱. حق افشای اثر
- ۵۸..... ۲. حق حرمت نام و عنوان پدیدآورنده
- ۶۰..... ۳. حق تمامیت اثر
- ۶۲..... ۴. حق عدول
- ۶۳..... ۵. حق دسترسی به اثر
- ۶۴..... گفتار چهارم - مفهوم مبنا
- ۶۷..... فصل دوم: تحولات مالکیت فکری و مبانی نظری آن
- ۶۷..... گفتار اول - زمینه و خاستگاه مالکیت فکری
- ۶۹..... مبحث اول - نظام کنترل و سانسور
- ۷۰..... مبحث دوم - حاکمیت و منشأ مشروعیت آن
- ۷۳..... مبحث سوم - مصالح اجتماعی
- ۷۴..... مبحث چهارم - نظریه مالکیت
- ۷۵..... گفتار دوم - پیدایش مالکیت فکری
- ۷۶..... مبحث اول - حقوق طبیعی
- ۷۷..... مبحث دوم - وضعیت صاحبان اثر
- ۷۸..... مبحث سوم - آزادی بیان
- ۷۹..... مبحث چهارم - مالکیت
- ۸۰..... مبحث پنجم - مصالح اجتماعی
- ۸۱..... گفتار سوم - توسعه مالکیت فکری
- ۸۱..... مبحث اول - توسعه جغرافیایی

۱. دوره سرزمینی ۸۱
۲. دوره بین‌المللی ۸۲
- الف. کنوانسیون پاریس ۸۳
- ب. کنوانسیون برن ۸۴
۳. دوره جهانی شدن ۹۰
- مبحث دوم - توسعه در احکام ۹۴
- مبحث سوم - توسعه در مصداق ۹۶
۱. دانش سنتی ۹۶
۲. نوهاو (know how) و شوهاو (show how) ۹۸
۳. اختراعات در زمینه بیوتکنولوژی ۹۹
- فصل سوم: ماهیت مالکیت فکری** ۱۰۱
- گفتار اول - ماهیت موضوعی مالکیت فکری ۱۰۱
- مبحث اول - شیء غیر مادی به عنوان موضوع ۱۰۱
- مبحث دوم - ماهیت «غیر مادی» رواقی ۱۰۷
- مبحث سوم - نظریه صورت ۱۰۸
- مبحث چهارم - فعل ارسال پیام ۱۱۱
- مبحث پنجم - فقدان موضوع ۱۱۲
- مبحث ششم - موضوع فرضی یا اعتباری ۱۱۳
- گفتار دوم - ماهیت رابطه پدیدآورنده و پدیده فکری ۱۱۶
- مبحث اول - حق ۱۱۶
۱. حق از دیدگاه مکاتب فلسفی - حقوقی ۱۱۸
۲. ماهیت حق از دیدگاه فقیهان ۱۲۳
- الف. حق به منزله سلطنت ۱۲۳
- ب. حق به منزله ملکیت ضعیف ۱۲۵
- ج. حق به منزله اعتبار خاص ۱۲۷
- د. تحلیل حق به اعتبار موضوع ۱۲۸
۳. مقایسه حق در فقه با حق در مکاتب فلسفی ۱۳۰
- مبحث دوم - ملکیت ۱۳۱
۱. ماهیت ملکیت ۱۳۱
۲. عناصر ملکیت ۱۳۷
- الف. عناصر گستره ملکیت ۱۳۹

- اول - حق استعمال ۱۳۹
- دوم - حق استغلال (استثمار) ۱۳۹
- سوم - حق تصرف ۱۴۰
- ب. عناصر رابطه ملکیت ۱۴۱
- اول - جامع بودن ۱۴۱
- دوم - انحصاری بودن ۱۴۲
- سوم - دائمی بودن ۱۴۲
- دیدگاه اول - امکان ملکیت موقت ۱۴۶
- دیدگاه دوم - عدم امکان ملکیت موقت ۱۴۷
- مبحث سوم - مقایسه موضوع ملکیت و موضوع حق ۱۴۸
۱. دیدگاه تمایز میان فعل و عین ۱۴۹
۲. دیدگاه تمایز میان عین و عرض ۱۵۰
۳. دیدگاه تمایز بر اساس ارکان حق و ملک ۱۵۱
- مبحث چهارم - چیستی عنوان عام رابطه میان پدیدآورنده و پدیده فکری ۱۵۳
- مبحث پنجم - چیستی عنوان خاص رابطه میان پدیدآورنده و پدیده فکری ۱۵۵
۱. نظریه «حق مخصوص» ۱۵۵
۲. نظریه حق انتفاع ۱۵۷
۳. نظریه مالکیت ۱۵۸
- الف. نوع مالکیت ۱۵۹
- ب. قابلیت موضوعی ملکیت ۱۶۱
- دیدگاه اول - تمایز میان فعل و عین ۱۶۲
- دیدگاه دوم - تمایز بر اساس شخص یا شیء بودن طرف رابطه ۱۶۲
- دیدگاه سوم - تمایز میان عین و عرض ۱۶۳
- ج. مالیت داشتن موضوع مالکیت فکری ۱۶۴
- د. تحقق عناصر ملکیت در مالکیت فکری ۱۶۸
- اول - عنصر جامعیت مالکیت فکری ۱۶۸
- دوم - عنصر مانعیت مالکیت فکری ۱۶۸
- سوم - عنصر دوام مالکیت فکری ۱۷۲
- گفتار سوم - قدمت موضوع مالکیت فکری ۱۷۳
- گفتار چهارم - وحدت و تعدد موضوع مالکیت فکری ۱۷۷
- مبحث اول - دوگانه‌گرایی در موضوع مالکیت فکری ۱۷۷

۱. قدمت حقوق معنوی نسبت به حقوق اقتصادی ۱۷۸
۲. تفاوت دارنده حق معنوی با دارنده حق اقتصادی ۱۷۸
۳. تفاوت اثر حقوق معنوی و حقوق اقتصادی ۱۷۸
۴. تفاوت ماهیت فعل زیان‌بار به دو حق ۱۷۹
- مبحث دوم - وحدت‌گرایی در موضوع مالکیت فکری ۱۸۱
۱. نظریه اصالت حقوق اخلاقی و تبعی بودن حقوق اقتصادی ۱۸۱
۲. نظریه حقوق فکری ۱۸۲
۳. نظریه حقوق بر اموال غیر مادی ۱۸۴
- مبحث سوم - تحلیل مطلب و دیدگاه مختار ۱۸۵
- بخش دوم: مبانی فلسفی - حقوقی مالکیت فکری ۱۸۷**
- فصل اول: مبنای حقوق طبیعی مالکیت فکری ۱۹۳**
- گفتار اول - زیرساخت‌های حقوق طبیعی ۱۹۶
- گفتار دوم - ماهیت مالکیت در مکتب حقوق طبیعی ۲۰۲
- مبحث اول - تملک خصوصی ۲۱۰
- مبحث دوم - شروط مالکیت ۲۱۲
- گفتار سوم - کاربرد نظریه کار در امور فکری ۲۱۴
- مبحث اول - کار و محصولات فکری ۲۱۷
- مبحث دوم - مشترکات عمومی و محصولات فکری ۲۲۶
- مبحث سوم - شروط محدود کننده مالکیت و موضوع مالکیت فکری ۲۲۹
- گفتار چهارم - نتایج نظریه کار در مالکیت فکری ۲۳۳
- گفتار پنجم - نقد نظریه کار ۲۳۶
- فصل دوم: مبنای اقتصادی مالکیت فکری ۲۴۳**
- گفتار اول - زیرساخت‌های اصالت منفعت ۲۴۹
- مبحث اول - روش تجربی اصالت منفعت ۲۵۰
۱. اصول حاکم بر فهمنده ۲۵۲
۲. اصول حاکم بر مُدْرک ۲۵۳
- مبحث دوم - معیار درستی افعال ۲۵۴
- گفتار دوم - کاربرد اصالت منفعت در مالکیت فکری ۲۵۶
- مبحث اول - مطلوبیت ۲۵۷
- مبحث دوم - نظریه انگیزه ۲۶۲

- ۲۶۵ مبحث سوم - الگوی بهینه‌سازی بهره‌وری
- ۲۶۶ مبحث چهارم - تأثیر مالکیت فکری بر رقابت در ابداع
- ۲۶۸ مبحث پنجم - ناکافی بودن نظام‌های بدیل مالکیت فکری
- ۲۷۱ گفتار سوم - نتایج کاربرد اصالت منفعت در نظام مالکیت فکری
- ۲۷۱ مبحث اول - نسبی بودن قواعد
- ۲۷۲ مبحث دوم - نسبی بودن مدت حمایت
- ۲۷۳ مبحث سوم - یکسانی حقوق مؤلف و حقوق مجاور
- ۲۷۳ مبحث چهارم - ارائه راه تعارض منفعت فرد پدیدآورنده و منفعت اجتماع
- ۲۷۴ مبحث پنجم - حقوق اخلاقی از منظر اصالت منفعت
- ۲۷۵ گفتار چهارم - نقد مبنای اقتصادی مالکیت فکری
- ۲۷۵ مبحث اول - نقد زیرساخت‌ها
- ۲۷۸ مبحث دوم - نقد روبنا
- ۲۸۳ فصل سوم: مبنای شخصیت
- ۲۸۴ گفتار اول - نظریه مالکیت؛ عینیت شخصیت انسان
- ۲۸۵ مبحث اول - زیرساخت‌های نظریه «مالکیت؛ عینیت شخصیت»
- ۲۹۱ مبحث دوم - تحلیل مالکیت در نظریه «مالکیت؛ عینیت شخصیت»
- ۲۹۵ مبحث سوم - مالکیت فکری و عینیت شخصیت
- ۲۹۸ گفتار دوم - نظریه مالکیت؛ لازمه شخصیت
- ۲۹۹ مبحث اول - زیرساخت‌های نظریه «مالکیت؛ لازمه شخصیت»
- ۳۰۵ مبحث دوم - تحلیل مالکیت در نظریه «مالکیت؛ لازمه شخصیت»
- ۳۰۷ نوع اول - حق عینی
- ۳۰۷ نوع دوم - حق شخصی
- ۳۰۷ نوع سوم - حق شخصی که در نوع عینی است
- ۳۰۸ مبحث سوم - مالکیت فکری و لازمه شخصیت
- ۳۰۹ ۱. مالکیت فکری به لحاظ مباحث عمومی مالکیت
- ۳۱۰ ۲. مالکیت فکری آثار ادبی
- ۳۱۲ گفتار سوم - آثار مبنای شخصیت در نظام مالکیت فکری
- ۳۱۲ مبحث اول - پذیرش حقوق اخلاقی
- ۳۱۴ مبحث دوم - تفاوت امور ادبی با امور هنری
- ۳۱۵ مبحث سوم - جداسازی حقوق مؤلف و حقوق هم‌جوار
- ۳۱۶ مبحث چهارم - جداسازی موضوع قابل تکثیر مکانیکی و موضوع ذوقی

۳۱۷	۷ .. مبحث پنجم - اصالت اثر
۳۱۹	مبحث ششم - تبعی بودن حقوق اقتصادی
۳۲۱	گفتار چهارم - نقد مبنای شخصیت
۳۲۱	مبحث اول - جایگاه اثر و شخصیت استفاده کننده
۳۲۳	مبحث دوم - نارسایی مبنای شخصیت در توجیه مالکیت فکری
۳۲۵	فصل چهارم: مبانی اخلاقی
۳۲۶	گفتار اول - قاعده دارا شدن ناعادلانه
۳۲۹	مبحث اول - زیرساخت‌های قاعده دارا شدن ناعادلانه
۳۳۱	مبحث دوم - مالکیت فکری و قاعده دارا شدن ناعادلانه
	مبحث سوم - نقد قاعده دارا شدن ناعادلانه به عنوان مبنای مالکیت فکری
۳۳۲	
۳۳۳	گفتار دوم - قواعد و عناوین اخلاقی ناظر به حقوق اخلاقی
۳۳۹	فصل پنجم: مبنای قرارداد
۳۳۹	گفتار اول - قرارداد اجتماعی
۳۳۹	مبحث اول - مفهوم قرارداد اجتماعی
۳۴۲	مبحث دوم - مالکیت فکری و قرارداد اجتماعی
۳۴۲	مبحث سوم - نقد قرارداد اجتماعی به عنوان مبنای مالکیت فکری
۳۴۴	گفتار دوم - قرارداد خصوصی
۳۴۴	مبحث اول - مفهوم قرارداد خصوصی
۳۴۶	۱. شرط ترک فعل
۳۴۷	۲. شرط فعل
۳۴۷	۳. شرط نتیجه
۳۴۷	۴. انتقال مقید
۳۴۹	مبحث دوم - مالکیت فکری و قرارداد خصوصی
۳۴۹	مبحث سوم - نقد قرارداد خصوصی به عنوان مبنای مالکیت فکری
۳۵۱	فصل ششم: رابطه مبنای مالکیت فکری با یکدیگر
۳۵۱	گفتار اول - امکان تکثرگرایی در نظام مالکیت فکری
۳۵۳	گفتار دوم - رابطه فلسفی مبنای مالکیت فکری با یکدیگر
۳۵۴	گفتار سوم - رابطه مبنای مالکیت فکری به لحاظ آثار

بخش سوم: مبانی فقهی مالکیت فکری.....	۳۵۷
فصل اول: روش‌شناسی و جایگاه مالکیت فکری در ساختار حقوق	
اسلامی.....	۳۶۱
گفتار اول - شیوه تحلیل.....	۳۶۱
گفتار دوم - جایگاه مالکیت فکری در ساختار حقوق اسلامی.....	۳۶۳
مبحث اول - مصداق بودن مالکیت فکری.....	۳۶۳
مبحث دوم - مالکیت فکری به عنوان موضوع مستقل.....	۳۶۴
مبحث سوم - مالکیت فکری به عنوان یک مسأله حکمی.....	۳۶۵
گفتار سوم - عدم انقائ اعتبار مالکیت فکری.....	۳۶۵
مبحث اول - عدم اعتبار مالکیت فکری با وجود منشأ اعتبار آن.....	۳۶۶
مبحث دوم - تنافی مالکیت فکری با قاعده سلطنت.....	۳۶۹
مبحث سوم - تنافی مالکیت فکری با آزادی تجارت.....	۳۷۰
مبحث چهارم - تنافی مالکیت فکری با مذاق شریعت.....	۳۷۱
فصل دوم: مشروعیت مالکیت فکری در نظریه «منطقه فراغ».....	۳۷۵
گفتار اول - چیستی منطقه فراغ و ممیزات آن.....	۳۷۶
مبحث اول - اختصاص منطقه فراغ به روابط انسان با طبیعت.....	۳۷۷
مبحث دوم - ناشی نبودن عدم وضع قواعد تفصیلی، از نقص یا اهمال قانون‌گذار.....	۳۷۸
مبحث سوم - حکم کلی منطقه فراغ.....	۳۷۹
مبحث چهارم - عدم منافات نظریه با ادله «باحه تشریمی».....	۳۸۱
مبحث پنجم - عدم منافات نظریه با جامعیت و دوام شریعت.....	۳۸۲
مبحث ششم - تفاوت نظریه با شیوه حل مسائل مستحدثه.....	۳۸۴
مبحث هفتم - اختصاص منطقه فراغ، به مرحله تشریح.....	۳۸۴
مبحث هشتم - عدم ارتباط منطقه فراغ با احکام ثانوی.....	۳۸۵
مبحث نهم - عدم ارتباط نظریه با قواعد و مقررات اداری - اجرایی.....	۳۸۶
مبحث دهم - رابطه نظریه منطقه فراغ با حکم حکومتی.....	۳۸۶
گفتار دوم - مشروعیت مالکیت فکری و نظریه منطقه فراغ.....	۳۸۷
گفتار سوم - نتایج کاربرد نظریه منطقه فراغ در مالکیت فکری.....	۳۸۸
گفتار چهارم - نقد نظریه منطقه فراغ.....	۳۸۸

- ۳۹۵..... فصل سوم: ادله اعتبار مالکیت فکری
- ۳۹۵..... ۲۹ گفتار اول - قاعده لاضرر.....
- مبحث اول - اعتبار مالکیت فکری بر اساس شمول قاعده لاضرر نسبت به
- ۳۹۶..... احکام عدمی.....
- ۳۹۶..... ۱. شمول قاعده لاضرر نسبت به احکام عدمی.....
- ۳۹۹..... ۲. شمول قاعده لاضرر نسبت به مالکیت فکری.....
- مبحث دوم - اعتبار مالکیت فکری بر اساس قاعده لاضرر به عنوان مثبتی
- ۴۰۱..... احکام عقلایی.....
- ۴۰۲..... مبحث سوم - اعتبار مالکیت فکری بر اساس ضروری بودن تصرف دیگری.....
- ۴۰۳..... مبحث چهارم - جریان قاعده لاضرر بر اساس جهانی بودن نظام مالکیت فکری.....
- ۴۰۴..... گفتار دوم - بنای خردمندان.....
- ۴۰۵..... مبحث اول - ماهیت سیره خردمندان در مالکیت فکری.....
- ۴۰۹..... مبحث دوم - حجیت سیره خردمندان در مالکیت فکری.....
- ۴۱۰..... ۱. خاستگاه بنای خردمندان.....
- ۴۱۰..... ۲. ماهیت قاعده مورد بنای خردمندان.....
- ۴۱۱..... ۳. غایت بنای خردمندان.....
- ۴۱۲..... گفتار سوم - اولویت اعتبار مالکیت فکری نسبت به اشیای مادی.....
- ۴۱۳..... مبحث اول - اولویت به لحاظ ارتباط مالک با شیء.....
- ۴۱۳..... مبحث دوم - اولویت به لحاظ کالای مصنوع.....
- ۴۱۴..... مبحث سوم - اولویت به لحاظ ماهیت فلسفی رابطه.....
- ۴۱۶..... گفتار چهارم - عقل.....
- ۴۱۷..... گفتار پنجم - مقاصد شریعت.....
- ۴۱۹..... مبحث اول - زیرساخت‌های نظریه مقاصد شریعت.....
- ۴۲۰..... ۱. مقاصد شریعت و تبعیت احکام از مصالح و مفاسد.....
- ۴۲۱..... ۲. نظریه مقاصد شریعت و رویکرد اهل حدیث.....
- ۴۲۲..... ۳. قابل فهم بودن مقاصد شریعت.....
- ۴۲۳..... ۴. امکان طراحی روش فهم مقاصد شریعت.....
۵. استنباط احکام از مقاصد در موارد غیر منصوص و بازبینی احکام
- ۴۲۳..... موجود.....
- ۴۲۳..... مبحث دوم - مالکیت فکری و مقاصد شریعت.....

۴۲۹	نتیجه‌گیری
۴۳۷	کتابنامه
۴۳۷	۱. منابع فارسی
۴۳۷	الف. کتاب‌ها
۴۴۴	ب. مقالات
۴۴۵	۲. کتاب‌های عربی
۴۵۴	۳. کتاب‌های انگلیسی
۴۶۱	فهرست آیات و روایات
۴۶۳	نمایه
۴۷۱	نمایه موضوعی

www.ketaboo.com

پیشگفتار

پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی و استقرار نظامی بر اساس آموزه‌ها و احکام آن در ایران از یک سو و شکست مکاتب بشری و ناکامی نظام‌های گوناگون اجتماعی در تأمین نیازهای مادی و معنوی انسان از سوی دیگر، بر گستره انتظار بشر از اسلام افزوده است.

انتظار آن است که دین اسلام به عنوان دین هدایت فرد و اداره جامعه، نظام‌های اجتماعی آن ترسیم و دیدگاه آن در مواجهه با یافته‌های علوم انسانی و مکاتب بشری، با منطقی مستدل و مستند ارائه گذشته، پیش‌ها، ارزش‌ها و منش‌های دینی متدینان آسیب‌شناسی و ساخت قدسی دین از پیرایه‌های موهوم و موهون پیراسته گردد.

تحقق این امور، پژوهشی دقیق، جامع و سامان‌مند پیرامون کشف و بازآفرینی آموزه‌های اسلام و نظام‌های اجتماعی آن و هم‌تنی والا و تلاشی شایسته و روزآمد را می‌طلبد.

بدین منظور پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی که نهادی علمی است در قالب سه پژوهشکده حکمت و دین‌پژوهی، نظام‌های اسلامی و فرهنگ و مطالعات اجتماعی و سیزده گروه علمی تخصصی در سال ۱۳۷۳ تأسیس گردید.

پژوهشکده نظام‌های اسلامی، که مشتمل بر سه گروه اقتصاد، حقوق و سیاست است، به طور خاص با مطالعه نظامات اجتماعی، اهداف ذیل را تعقیب

می‌کند:

۱. کشف و طراحی نظام‌های سیاسی، حقوقی و اقتصادی اسلام؛
 ۲. تحقیق و تبیین عالمانه مبانی و مباحث اساسی نظامات اجتماعی اسلام و ارائه الگوهای کاربردی در قلمرو آن؛
 ۳. آسیب‌شناسی نظری و کاربردی نظام جمهوری اسلامی ایران و مدرسانی به متولیان امور و بسترسازی برای تحقق کامل‌تر نظام‌های اسلامی؛
 ۴. تحقیق در باب مسائل مستحدثه به انگیزه گره‌گشایی در زمینه نیازهای نوپیدای فقهی؛
 ۵. پاسخ‌گویی به شبهات مطرح در باب فقه و نظام‌های سیاسی، حقوقی و اقتصادی اسلام؛
 ۶. شناخت و نقد علمی مکاتب و نظامات معارض.
- تحقیق حاضر که نتیجه تلاش علمی محقق ارجمند جناب آقای دکتر محمود حکمت‌نیا در گروه فقه و حقوق پژوهش‌کنده نظام‌های اسلامی است به موضوع مبانی مالکیت فکری می‌پردازد.
- مالکیت فکری مجموعه حقوق (امتیاز، آزادی، توانایی و مصونیت) اقتصادی (حق انحصاری ساخت، تکثیر، فروش و ...) اخلاقی (حق نام و عنوان، حق تمامیت اثر، حق عدول و حق استرداد) بر پدیده‌های فکری می‌باشد که در نظام‌های حقوق به رسمیت شناخته شده است. امروزه این حوزه به لحاظ سیاسی و اقتصادی و حقوقی اهمیت بنیادین یافته است. حقوق مالکیت فکری دارای دو شاخه مالکیت صنعتی و مالکیت ادبی و هنری می‌باشد. شناخت ابعاد مختلف حقوقی مالکیت فکری از منظر فقه اسلامی و نظریه‌پردازی در آن بسیار مهم است و نه تنها می‌تواند موقعیت فقه را نسبت به وضع موجود ترسیم کند بلکه در طراحی نظام مالکیت فکری بر اساس مبانی فقهی کمک نموده و بر تحولات (حکمی، موضوعی و مصداقی) نظام مالکیت فکری مدیریت می‌کند. از جمله مهم‌ترین مباحث این حوزه، ماهیت و مبانی نظری اعتبار مالکیت فکری است که پژوهش حاضر به آن پرداخته است.

پژوهشکده نظام‌های اسلامی از محقق ارجمند که افزون بر تحصیلات عالی حوزه و دانشگاه، آثار علمی ارزنده‌ای در عرصه فقه و حقوق دارند و از اساتید محترم، استاد دکتر سید مصطفی محقق داماد، دکتر محمد عیسی تفرشی، دکتر سید حسین صفایی، دکتر محمود صادقی، دکتر حسین مهرپور، دکتر محمد جعفر جعفرزاده، حجت الاسلام ابوالقاسم علیدوست و دکتر ناصر قربان‌نیا که با راهنمایی‌هایشان بر غنای اثر افزوده‌اند و از سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی که زحمت ویراستاری و انتشار اثر را بر عهده داشتند، تقدیر و تشکر می‌شود.

پژوهشکده نظام‌های اسلامی

مقدمه

بشر در طول تاریخ توانسته است با قدرت و توان فکری خود، روزبه‌روز پرده از طبیعت نامکشوف بردارد، با تفکر و تخیل پا از امور حسی فراتر نهاده، با هنر و ذوق فراوان، زیبایی را در آثار خارجی مجسم کند و در معرض انظار دیگران گذارد. بشر با خلاقیت و ابداع، ابزار سلطه هر چه بیش‌تر بر طبیعت را فراهم آورد به طوری که کوچک‌ترین تا بزرگ‌ترین موجودات را در حوزه دانش خود قرار داده است. این پیشرفت و توسعه هر چند بسیار کند آغاز شد، اما طی قرون اخیر و با وقوع انقلاب صنعتی سیر صعودی به خود گرفت و امروزه لحظه به لحظه به اطلاعات حوزه دانش و فنون بشر افزوده شده به گونه‌ای که عصر حاضر را به عصر «انفجار اطلاعات» مبدل نموده است. این گسترش و پیشرفت مرهون زحمات بسیاری است که با سرمایه‌گذاری مادی و فکری فراوان زمینه‌ساز چنین تحول عظیمی شده است. نکته حایز اهمیت این است که دستاورد فکری با این که به سختی به دست می‌آید، اما به مدد وسایل صنعتی و مکانیکی به راحتی و سهولت، تقلیدپذیر و قابل تکثیر و توزیع است. اگر در گذشته کسی ابداعی می‌کرد، تکثیر آن به سختی میسر بود به نحوی که هزینه صرف شده برای تکثیر، بر جنبه فکری و هزینه فکری آن غلبه پیدا می‌کرد. اما امروزه ابداع و اختراع و تألیف، پرهزینه و دشوار ولی تکثیر آن آسان است. نتیجه این وضعیت آن است که منافع مادی و اقتصادی امور فکری در دست تکثیرکنندگان و تقلیدکنندگان قرار گیرد و چنانچه پدیدآورنده

حمایت نشود و نتواند از منافع اقتصادی اثر خود بهره لازم را ببرد، چه بسا دانش در دنیای تجارت به «اسرار تجاری» مبدل گردد و کسی حاضر نشود اندوخته‌های خود را به راحتی در اختیار دیگران قرار دهد، حال آن‌که جریان علم و رشد آن یک جریان به هم پیوسته است. علوم دانشمندان متأخر بر پایه اندوخته‌های علمی متقدمان است. به همین گونه دانش اندیشمندان امروز زمینه‌ساز پیشرفت دانش در آینده خواهد بود. بنابراین باید راهی یافت که اندیشمندان ضمن بهره بردن از فعالیت فکری خود، حاضر باشند دستاورد فکری خود را در اختیار دیگران قرار دهند. البته فعالیت‌های فکری و ایجاد خلاقیت و ابتکار، هرچند ممکن است به لحاظ درونی، برای محققان موجب شغف و خوشحالی درونی گردد، اما این امر منافاتی با احترام به کار و فعالیت و حمایت از دستاورد فکری آن‌ها ندارد. از همین رو خردمندان، به مرور زمان نظام مالکیت فکری را طراحی کرده‌اند تا در سایه آن مصالح پدیدآورندگان، تولیدکنندگان و مصرف‌کنندگان تأمین شود.

این نظام دارای ابعاد بسیار پیچیده و درهم تنیده است که بدون توجه به عوامل مختلف آن نمی‌توان درباره ماهیت موضوع و ماهیت رابطه موضوع با پدیدآورنده و مشروعیت آن در هر یک از نظام‌های حقوقی داوری کرد. نظام مالکیت فکری حاضر، حاصل تجربه بشر در چهارصد سال گذشته است که با گذشت زمان و تحولات فراوان، قواعد آن شکل گرفته است. در این نظام، مفهوم مالکیت فکری و دیگر مفاهیم مرتبط با آن به مرور روشن‌تر شده، مصادیق مالکیت فکری گسترش یافته، ابعاد حمایت آن فزونی یافته و همگرایی نظام‌های حقوقی درباره آن افزایش یافته است.

این نظام تنها ساخته و پرداخته نظریه‌پردازان فلسفی - حقوقی نبوده هرچند نظریه‌های فلسفی - حقوقی در تحولات و ترسیم ساختار و تنظیم قواعد و تعمیق مباحث آن نقش مهم داشته‌اند. ادعای اصلی نظام مالکیت فکری این است که در راستای حمایت از پدیدآورندگان و مبتکران و افراد خلاق قدم برمی‌دارد، اگرچه حق‌خواهی آنان نقش چندانی در تأسیس نظام مالکیت فکری

نداشته است. بلکه کسانی چون ناشران و تکثیرکنندگان آثار در برابر «نظام امتیاز» به حق پدیدآورندگان آثار فکری استناد کرده و «نظام امتیاز» را که از جانب دولت به ناشر اعطا می‌شده به «نظام حق پدیدآورنده» معطوف داشته و رابطه ناشر را با دولت به رابطه ناشران و تکثیرکنندگان با پدیدآورنده مبدل کرده‌اند. البته چنین نگرشی، ریشه در مباحث سیاسی، اندیشه‌های فلسفی و حقوقی فراوانی دارد که به طور مستقیم یا غیر مستقیم بر روند این تحول تأثیر گذاشته‌اند.

با این حال، در دنیای معاصر نظام مالکیت فکری علاوه بر ابعاد حقوقی، دارای مباحث عمیق سیاسی نیز شده است؛ زیرا دانش و فناوری با قدرت سیاسی پیوند خورده و وسعت دانش بیان‌گر میزان توانایی، قدرت و اقتدار دولت قلمداد می‌گردد. از طرف دیگر «کشورهای توسعه نیافته» یا «در حال توسعه» به شدت دنبال دستیابی به توسعه علمی و دانش روز هستند و به همین جهت کمتر خواستار حمایت بین‌المللی از مالکیت فکری هستند. از همین رو موضوع مالکیت فکری در صحنه بین‌الملل، جنبه سیاسی یافته و موجب کشمکش‌های فراوان حقوقی میان دولت‌های فقیر و غنی شده است که نشانه بارز آن در تحولات معاهدات بین‌المللی و بازنگرشی و تغییر آن‌ها به چشم می‌خورد.

عمده‌ترین تحول در سالیان اخیر این است که پذیرش مالکیت فکری و حمایت از آن، عنصر جدایی‌ناپذیر عضویت در سازمان تجارت جهانی شده است. پذیرش «موافقت‌نامه عمومی راجع به جنبه‌های مرتبط با تجارت حقوق مالکیت معنوی» TRIPS از جمله شرایط ورود به عرصه تجارت آزاد در قالب سازمان تجارت جهانی قلمداد می‌گردد. به همین جهت بسیاری از دولت‌ها اگرچه به لحاظ استفاده از دانش کشورهای دیگر نسبت به پذیرش مالکیت فکری ایا دارند، اما برای بهره‌گیری از منافع تجارت آزاد، خود را ناچار به پذیرش مالکیت فکری و تطبیق نظام حقوقی داخلی خود با قواعد مفصل و الزامی TRIPS می‌دانند. به عبارت دیگر حتی در صورت تعارض میان قواعد

حقوقی نظام داخلی با قواعد TRIPS یا تفاوت در مبانی، ناچار به ترجیح TRIPS و پذیرش آن و اصلاح نظام حقوقی خود هستند. البته باید توجه داشت با این که دولت‌ها از مالکیت فکری هم در حقوق داخلی و هم در صحنه بین‌المللی حمایت می‌کنند، اما در بسیاری از کشورها سرمایه‌گذاری در زمینه علوم و فن‌آوری غالباً توسط بخش خصوصی به عمل می‌آید و دولت در این زمینه کم‌تر سرمایه‌گذاری می‌کند؛ مگر در موارد خاص که موضوع فکری در حوزه «کالاهای عمومی محض» قرار می‌گیرد. البته در این موارد نیز منافع دولت‌ها در برابر یکدیگر مطرح می‌شود و مسأله حمایت از مالکیت فکری قوت می‌گیرد.

۱. تبیین موضوع

نظام‌های حقوقی مالکیت فکری در کشورهای مختلف در اصل ضرورت حمایت از پدیدآورندگان آثار فکری هیچ تردیدی ندارند و همه بر این اصل اتفاق نظر دارند که حقوق اقتصادی و اخلاقی پدیده فکری در سلطه انحصاری پدیدآورنده است.

علاوه بر این، همگرایی بین‌المللی در دفاع از پدیدآورندگان در قالب معاهدات و سازمان‌های بین‌المللی نیز نظام‌های حقوقی را تا حدود زیادی به سوی وحدت نظر سوق داده است. با این حال هنوز تفاوت‌های بنیادی میان نظام‌های حقوقی مالکیت فکری وجود دارد که ناشی از عوامل متنوع و پیچیده‌ای است.

یکی از عوامل مؤثر در شکل‌گیری و توسعه مفاهیم و مصادیق مالکیت فکری، مبانی نظری آن است به طوری که می‌توان گفت بدون شناخت مبانی نظری و زیرساخت‌های بنیادی نظام‌های مالکیت فکری، هر تلاشی برای فهم قواعد و مقررات و درک روابط منطقی و نظام‌واره آن‌ها ناقص خواهد بود. به خصوص در کشورهایی که نظام مالکیت فکری کاملاً مستقل و برگرفته از مبانی نظری و ساختار حقوقی ندارند، بی‌توجهی به مبانی، مشکلات بیش‌تری

را فراهم می‌آورد و چه بسا با تلفیق نادرست قواعد برخاسته از نظام‌های مختلف، به جای ترسیم نظام‌مند قوانین، مجموعه‌های قوانین فراهم آید و آرای قضایی دچار تشتت و پراکندگی و تعارض گردد. از این رو درک روح کلی قواعد و مقررات به شناخت مبانی بستگی دارد.

۲. پیشینه تحقیق

نظام مالکیت فکری از بدو شکل‌گیری، از مباحث نظری و فلسفی بسیار متأثر بوده است. پس از شکل‌گیری آن و به رسمیت شناخته شدن حق پدیدآورندگان توسط دولت‌ها نیز نظریه‌پردازان ضمن نوشته‌های خود به این موضوع پرداخته و به مبانی اعتبار آن اشاراتی داشته‌اند. از جمله کسانی که در عباراتی کوتاه با نگاه فلسفی موضوع را بررسی کرده و تحول مهمی در نظام مالکیت فکری به وجود آورده، ایمانوئل کانت در کتاب *فلسفه حقوق* است. همچنین مگل در کتاب *عناصر فلسفه حق* در بحث مالکیت چندین بند را به ابعاد مختلف مالکیت فکری اختصاص داده و مالکیت فکری را در دستگاه فکری خود تحلیل نموده است. در دهه‌های اخیر، مبانی مالکیت فکری مورد توجه بیش‌تر قرار گرفته است، از جمله کسانی که به صورت عمیق و مستقل برخی از مبانی مهم مالکیت فکری را تحلیل و بررسی نموده، پیتر دراهوس است. وی در کتاب *فلسفه مالکیت فکری* مبانی مهمی چون «نظریه کار» جان لاک و «نظریه شخصیت» مگل را مورد ارزیابی قرار داده و بر مبنای منفعت‌گرایی بر مشروعیت مالکیت فکری استدلال کرده است.

فقیهان مسلمان نیز در فتاوی خود به برخی ابعاد نظری مالکیت فکری اشاراتی دارند. سید کاظم حائری از جمله فقیهانی است که در کتاب *فقه العقود* به ادله مشروعیت مالکیت فکری پرداخته و آن‌ها را نقد و ارزیابی نموده است. با این حال، تحقیق مستقل که مبانی نظری مالکیت فکری و نتایج حقوقی آن را بررسی کرده و تأثیر آن را در نظام مالکیت فکری ارزیابی نموده باشد، صورت نگرفته است.

۳. تعریف مسأله و بیان سؤال‌های اصلی تحقیق

بشر در طول تاریخ از فکر و هنر خود بهره برده و اثر ایجاد شده را گاه در بازار عرضه داشته و به پیشگاه بزرگان هدیه کرده است. مردم نیز اثر فکری را غالباً به نام صاحب اثر شناخته و طبع اخلاقی بشر از استناد کار دیگری به خود ابا داشته و دارد. لیکن از زمانی که به جهت پیشرفت صنعت، امکان بهره‌برداری وسیع از آثار فکری دیگران فراهم آمد، مسأله حمایت صاحبان فکر، به خصوص در حوزه اقتصادی و مالی، خودنمایی کرده است. ریشه مسأله روشن است؛ از یک طرف، میزان هزینه فکری صرف شده در یک اثر را غالباً نمی‌توان در اولین اثر ایجادی در نظر گرفت و از طرف دیگر بر فرض امکان، چون امکان تقلید و تکثیر به راحتی میسر است، خریداران اثر در بازار عرضه چنین هزینه‌هایی را پرداخت نمی‌کنند. بنابراین می‌بایست راهی برای حمایت از آثار فکری و معنوی جست‌وجو کرد.

شناخت مالکیت فکری بدون توجه به اثر با معضلاتی روبه‌رو است. یکی از مشکلات عبارت است از چگونگی تفکیک بین وجه فکری اثر و حاصل مادی و توجیه حقوقی آن. زیرا از یک طرف مردم وظیفه دارند اثر را به صاحب اثر مستند کنند. بدین لحاظ حق معنوی یک حق دائمی است و از طرف دیگر جنبه مالی این اثر و تعلق آن به پدیدآورنده، حق موقت است که از این جهت هم تصویر مالکیت با دشواری روبه‌رو است. این دغدغه‌ها موجب می‌شود که تبیین ماهیت حقوقی و مبانی نظری مالکیت فکری اهمیت ویژه یابد. علاوه بر این، شناسایی مالکیت فکری و ترتیب اثر دادن به آن در حقوق داخلی ایران حایز اهمیت است. زیرا اگر شناسایی این حق بدون توجه به مبانی و ماهیت صورت گیرد، در بلند مدت، حقوق و نظام حقوقی را دچار آشفتگی خواهد کرد.

درباره موضوع فوق این سؤال‌ها قابل طرح است:

۱. ماهیت موضوعی پدیده فکری به لحاظ آثار حقوقی چیست؟
۲. ماهیت حقوقی رابطه پدیدآورنده و پدیده فکری چیست و آیا این رابطه

- را می‌توان در یکی از عناوین حقوقی جای داد؟
۳. آیا نظام حقوقی مالکیت فکری بر مبنای نظری خاصی استوار است و اگر چنین است این مبنای کدام است؟
 ۴. مبنای فقهی اعتبار مالکیت فکری کدام است؟
 ۵. تأثیر مبنای نظری بر ساختار نظام مالکیت فکری به چه میزان است؟

۴. فرضیه‌های تحقیق

۱. پدیده فکری به لحاظ ماهیت موضوعی یک امر اعتباری است که اعتبار دهنده در اعتبار به امور واقعی توجه کرده است.
۲. ماهیت مالکیت فکری را می‌توان به عنوان مصداق مالکیت معرفی کرد.
۳. نظام‌های مالکیت فکری متأثر از مبنای کار، مبنای شخصیت، مبنای منفعت و مبنای اخلاقی هستند.
۴. اعتبار مالکیت فکری را می‌توان از طریق قاعده لاضرر، مذاق شریعت، سیره عقلا، اولویت اعتبار نسبت به اموال مادی، فرمان حاکم بر فرض درستی منطقه فراغ و نظریه مقاصد شریعت به دست آورد.
۵. مبنای مالکیت فکری بر شکل‌گیری، توسعه و مقررات و تحولات نظام مالکیت فکری مؤثر است.

۵. روش تحقیق

روش تحقیق در رساله حاضر کتابخانه‌ای است. یعنی اطلاعات لازم در خصوص ریز موضوعات تحقیق از طریق مطالعه کتاب‌ها، مقالات و پایان‌نامه‌ها و دیگر آثار مکتوب که معمولاً در کتابخانه‌های عمومی یا تخصصی وجود دارد، گردآوری می‌گردد و پس از آن از طریق اندیشه‌ورزی بر روی اطلاعات و اعمال فکری بر روی آن‌ها شرح، نقد، تعریف، تحلیل، استنباط و استنتاج صورت می‌گیرد.

۶. سامانه پژوهش

پژوهش حاضر علاوه بر این مقدمه از سه بخش تشکیل شده است. بخش اول به مفاهیم، تحولات و ماهیت مالکیت فکری اختصاص دارد که طی آن مهم‌ترین مباحث در این حوزه در سه فصل بیان شده است.

بخش دوم در شش فصل، مبانی فلسفی - حقوقی مالکیت فکری را مورد بررسی قرار می‌دهد که عبارتند از: مبانی حقوق طبیعی مالکیت فکری، مبانی اقتصادی مالکیت فکری، مبانی شخصیت، مبانی اخلاقی و مبانی قرارداد. در هر یک از این مبانی زیرساخت‌ها و نتایج مبنا در نظام مالکیت فکری بررسی و پس از آن مورد نقد قرار می‌گیرند. در فصل ششم نیز رابطه این مبانی با یکدیگر بحث شده است.

بخش سوم به مبانی فقهی مالکیت فکری اختصاص دارد؛ در فصل اول از این بخش، روش استدلال در حقوق اسلامی مورد توجه قرار گرفته و پس از آن با توجه به ساختار حقوق اسلامی، جایگاه مالکیت فکری به لحاظ موضوع، شناخته شده و موانع اعتبار مالکیت فکری بررسی و پاسخ داده می‌شود. در فصل دوم، اعتبار مالکیت فکری در «نظریه منطقه فراغ» بررسی شده و در فصل سوم، ادله‌ای که می‌توان از طریق آن مشروعیت مالکیت فکری را اثبات کرد، تحلیل می‌شود.